

1950'DEN 12 EYLÜL DÖNEMİNE TÜRK BASINININ SERENCAMI*

Hayati TÜFEKÇİOĞLU**

ÖZET: Çalışmanın genel çerçevesi 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile başlayan toplumsal depolitizasyon ve darbeye genelleşen siyasal baskının dönemin önemli kitle iletişim aracı olan gazete üzerindeki niteliksel etkisi ekseninde belirlenmiştir. Çalışmanın odağı ve kapsamı ise dönemin, "yüksek tirajlı" kabul edilen İstanbul'da yayınlanan ve ulusal özellik gösteren gazeteler ile sınırlanmıştır. Çalışmanın temel amacı 12 Eylül rejimi olarak da tanımlanabilecek dönemde basının yeri ve rolünü tartışmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül, Basın, Gazetecilik, Kitle İletişimi.

The Adventure of The Turkish Press From 1950 to The 12 September Period

ABSTRACT: The general framework of the study is determined on the axis of the qualitative impact of the social depoliticisation that started with the military coup of 12 September 1980 and the political repression that became general with the coup on the newspaper, which was the important mass media of the period. The focus and scope of the study is limited to the newspapers published in Istanbul, which are considered to have "high circulation" and have national characteristics. The main purpose of the study is to discuss the place and role of the press in the period that can also be defined as the 12 September regime.

Keywords: 12 September, Press, Journalism, Mass Communication.

---

* Bu metin, İstanbul Arel Üniversitesi'nin İletişim Çalışmaları Dergisi'ne gönderilmiş ve hakem tayin edilen değerli bir öğrencimin "Makalede kullanılan yöntemin niteliksel içerik analizine uygun düşmesi sebebiyle yazara, bu yöntemi makaleye metodolojik dayanak olarak dahil etmesini, bir iki cümleyle bu yöntemin açıklanması suretiyle makalenin bilimsel altyapısını sağlamlaştırmayı tavsiye ediyorum" diyerek "minör revize" önermesi üzerine, dergi editörü tarafından tarafıma yollanmıştır. Herhangi bir revizeye gerek görmedim ve yazıyı geri çektim. Ferman padişahın...

** Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, hayatius@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8972-2928.

Giriş

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Türk toplum tarihinde önemli kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. Bu askeri darbe ile Türk toplumu siyasal yapısından ekonomik modeline, üniversite sisteminden elinizdeki çalışmanın konusunu oluşturan basına kadar bir dizi alanda o günkü dünya konjonktürü, toplumlar ve devletler arası ilişkilerin gereklerine uygun şekilde yeniden ve sert bir biçimde biçimlendirilmek istenmiştir.

Bu öylesine güçlü ve köklü bir müdahaledir ki aradan geçen 40 yılı aşkın süreye ve onca sivilleşme, demokratikleşme girişimlerine rağmen varlığı ve etkisini devam ettirebilmiştir. Söz gelimi; anayasadan YÖK'e kadar pek çok alanda yapılan değişiklikler veya YÖK gibi kurumların tamamen kaldırılmasına yönelik vaatlerle iktidara gelen farklı siyasal partiler ve kadrolara rağmen günümüzdeki anayasa önemli oranda 12 Eylül özelliklerini korumakta, YÖK de varlığını sürdürmektedir.

Bu durum konunun farklı bir boyutunun varlığına işaret etmesi açısından da önemlidir. Başka türlü söylenecek olursa konu salt Türkiye'nin iç dinamikleriyle ilgili ve sınırlı değil, uluslararası alandaki değişme ve gelişmeler çerçevesinde ele alınmayı gerektiren özellikler taşımaktadır. Konunun bu boyutuna çalışmanın birinci bölümünde kısa da olsa değinilecek, basın bir toplumdaki yeri ve rolü ile dış siyaset ilişkisi hakkında teorik bir yaklaşım biçimi ortaya koyulacaktır.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi hakkında geçen 40 yılı aşkın dönemde çok sayıda araştırma yapılmış, ortaya son derece önemli ve değerli tezler, kitaplar, makaleler, gazete yazı dizileri, TV belgeselleri çıkmıştır. Bu bakımdan elinizdeki çalışmanın amacı söz konusu araştırmalarda ortaya koyulan bilgileri tekrarlamak değildir. Çalışmada Türkiye'nin uluslararası alandaki pozisyonu odak olarak çalışılacaktır. 12 Eylül dönemindeki basın uygulamaları ve basının gösterdiği özellikler, doğrudan Türkiye'nin bu pozisyonu ile ilişkili olarak değerlendirilecektir. İkinci bölümde NATO'ya giriş süreci ve Türkiye-ABD ilişkilerinin basın aracılığı ile topluma sunulmuş biçiminin ele alındığı, 1950'de Kore Savaşı ile başlayan üç aylık Hürriyet gazetesi taramasına dayanan daha önce yayınlanmış bir çalışmamızın kısa bir özetine yer verilecektir. Bunun amacı 12 Eylül 1980 Askeri Darbesini; 1950'lerde atılan adımın devamı niteliğinde, hatta devamından öte, NATO'ya girişle somutlaşan resmi devlet tercihinin 12 Eylül sürecinde ordu eli ile topluma zorla kabul ettirilmesi olarak değerlendirmiş olmamızdır.

Çalışmanın devamında ise 12 Eylül 1980 öncesi basının genel görünümü üzerinde durulup 12 Eylül dönemi basınındaki değişimler, sansür-depolitizasyon süreci ve bunun gereği olarak kabul edilmesi mümkün olan *magazinleşme* ele alınacaktır. Dönemin ulusal basınında magazinleşme kadar önemli bir simge ya da uygulama olarak tariflenebilen, hatıralarımızda hala yeri olan promosyon dağıtımına ve onun özelliklerine çalışma içerisinde yer verilecektir.

İletişim Sistemini Belirleyen Temel Unsur

Bütün toplumlar tarih içinde sorunlarla elbette karşılaşmıştır, ne var ki bu sorunları aşamayanlar tarihten silinirken, imkanların el verdiği ölçüde çözüm üretenler ise değişip gelişerek varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹ Toplumlar, karşılıklarına çıkan yeni sorunları ise toplumlar arası ilişkilerine ve tarihsel mevcudiyetlerine bağlı kalarak kendi örgütlenme yapısını söz konusu ilişkiye uygun hale getirerek aşmaya çalışır. Bu duruma günümüzden bir örnek vermek gerekirse; temel sorunlarımızın çözümü için Avrupa Birliği'ne girilmesi hedeflenmiş, bu doğrultuda uyum yasaları çıkartılmıştır. Toplumun ve örgütleniş biçiminin bu hedefe uygun şekilde yeniden dizayn edilme girişimleri, çıkarılan yasalar, düzenlemeler

¹ Hayati Tüfekçioğlu, *Kitle İletişiminin Soyağacı: İletişim Sosyolojisi Tezleri*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2022.

hemen hepimizin aklına gelmesi mümkün olan tanıklıklar olarak kabul edilebilir. Toplumlar kendi bünyesinde yeni düzenlemeler yaparak, örgütlenme biçimini bu koşullara uydurarak sorunlarını aşmaya çalışır ve değişir. Toplumların ilerlemesini sağlayan temel dinamiklerden biri olarak değişimin bu niteliği önem kazanmaktadır.²

Karşılaşılan sorunların da geliştirilen çözümlerin de kaynağında toplumların içinde bulunduğu ya da girmeyi planladığı **ilişkiler** önemli bir rol oynar. Toplumların içinde yer aldıkları ilişkiler onların temel sorunlarına kaynaklık ettiği gibi yeni çözümler üretmelerini de sağlar.

Toplum içerisindeki ilişkilerin niteliği ve üretim biçimi toplum sorunlarının ve bunlara karşılık geliştirilen çözümlerin kaynağı olarak gösterilmektedir. Marx'ın sınıf çatışması kuramı bunun en somut örneğidir. Marx toplumsal değişimin, tarihe yön veren temel dinamiğin toplum içindeki **sınıflar arası ilişki/çatışma** olduğuna işaret eder.³ Halbuki toplumların karşılaştıkları temel sorunlar ve geliştirdikleri temel çözümler daha geniş ilişkiler düzeyinde de aranabilir. Toplumlar ve tarihe yön veren bu ilişkiler en geniş düzeyde yani **toplumlar arası, uygarlıklar arası** düzeyde gerçekleşen **ilişkilerdir**. Bunlara ek olarak toplumlar arası ilişkilerin niteliği ve Marx'ın sınıflar arası ilişki/çatışma kuramı birlikte ele alınmaya, yeniden düşünölmeye elverişli ve ufuk açıcı olacaktır.

İletişim alanındaki gelişmeleri sırası geldiği için veya kullanılan araçlar veya teknik gelişmelerle açıklamak, gelişimin toplumsal boyutu ile ilişkisini gizlemektedir.⁴ Toplumların kendi içlerinde meydana gelen sorun alanları, çatışmaları dikkate alarak iletişim araçlarından faydalanıp çözüm üretme çabasının yanında toplumlar arası ilişkilerde pozisyon belirleme çabasında da iletişim araçlarının kullanımını içeren gelişmeler ile karşılaşmaktadır.⁵

O halde ifade edilebilir ki, kitle iletişiminin temel motivasyon ve niteliği toplumların kendi iç dinamiklerine ek olarak toplumlar arası (bazen de uygarlıklar arası) ilişkilerin yol açtığı sorunlara çözüm, ilişkilerde pozisyon belirleme güdüsünden kaynaklanmaktadır. Görünen o ki kitle iletişimi ile toplumların geliştirdikleri çözüm arasında çok sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Kitle iletişimi de geliştirilen çözüme ve bu çözüme bağlı olarak toplumun kimliği, kişiliği, örgütlenme biçimine sirayet edebilecek özellikleri kazanacaktır. Bu nedenle tarihte -en azından belli bir döneme kadar- tek tip, ya da günümüz anlayışına uygun bir iletişim biçiminden/sisteminden söz etmek mümkün değildir. Çözümlerin farklılıkları ve buna bağlı olarak toplumların kimliklerinin farklılaşmaları, farklı pek çok iletişim sistemlerini de ortaya çıkarmıştır. Tarihte bunu izlemek mümkündür. Bu farklılık içerisindeki ortak yön ise, iletişim etkinliği ile kurulabilecek çözüm yöntemi arasındaki bağlantıdır. Her toplumda iletişim olayı ve kitle iletişim sistemi ile karşılaşılır fakat iletişime dair yapılacak her türlü tercih hem iletişimi hem de kitle iletişimini değiştirerek dönüştürürken toplum da bu değişiklikten mutlaka etkilenecektir.

İletişim ile ilgili çalışmalar dil biliminden sosyolojiye, siyasal bilimlerden tarihe kadar akademinin pek çok alanına uzanmıştır. Bu açıdan iletişim; sözel, görsel ya da yazılı aktarımın fazlasına işaret ederek bu özelliği ile ele alınmalıdır. Kitle iletişimi ise iletişimin tüm

² Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2015.

³ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2004.; K. Marx, *Kapital (Cilt 1)*, çev. M. Selik, İstanbul: Yordam Kitap, 2015; K. Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. M. Belge, İstanbul: Birikim Yayınları, 2016.

⁴ Tüfekçioğlu, *Kitle İletişiminin Soyağacı: İletişim Sosyolojisi Tezleri*

⁵ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.; Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

özelliklerini kapsayarak aşan özelliği ile siyasi gücün “özenine” her zaman mazhar olmuştur. “Her zaman” vurgusu bilinçli bir tercihtir. Zira, kitle iletişiminin doğumu ve niteliği hem siyaset yapma, tutum geliştirme biçimini belirleyerek toplumlar arası ilişkilere yön vermiş hem de siyasi gücün niteliği ve tercihleriyle biçimlenmiştir.

Bu durum yukarıda sözü edildiği gibi kitle iletişiminin doğumunda Doğu ile Batı toplumları arasındaki politik strateji ve tercihlerden itibaren takip edilebilir.⁶

Örneğin, kendi toplumumuz ve basın tarihi açısından bakacak olursak, Osmanlı gazeteciliğinin doğuş koşulları aynı zamanda Osmanlı dış siyasetinde önemli bir değişimin başlamasını da içermektedir. Osmanlı Devleti’nin çıkardığı ilk gazete, devletin Batı toplumları ile çatışma ilişkisine dayalı geleneksel siyasetini değiştirip, onlarla iş birliği yolunu aradığı Batılılaşma siyaseti çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti’nde gazete, hem Batılılaşma siyaseti çerçevesinde Batı’dan aktarılan kurumlardan biridir ve hem de içeriği ile bu yeni siyaseti -en azından- yönetici kadrolara benimsetme araçlarından biridir. Bu özelliği ile de dönemin kitle iletişim aracı olan gazetenin salt iletişim işlevinden ziyade Osmanlı gazeteciliğinin soyunun, kaynağının devletin dış siyasetindeki politik konumuyla ilgisi dikkat çekmektedir.⁷

Cumhuriyet devrimi ile basın tarihimiz de önemli bir kırılma dönemi geçirmiştir. Cumhuriyet ile birlikte Türk toplumu çok milletli imparatorluk örgütlenmesinden ulus devlet örgütlenmesine geçmiştir. Cumhuriyet’te yeni bir dış siyaset söz konusudur. Basın da hem ulus devlet örgütlenmesinin gerektirdiği özellikleri göstermekte, içeriğindeki çok zengin malzeme ile yeni bir devlet inşa etme ve yeni bir kimlik oluşturma sürecinde aktif şekilde rol almakta hem de yeni bir dış siyaset ilişkileri önermektedir.⁸

Türkiye 1952 yılında, Batılı ülkeler içinde Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini geliştirip NATO’ya girerek somutlaştırdığı askeri ittifak tercihi yapmıştır. Bu yıllar aynı zamanda ABD’nin Batı ülkeleri içinde de öncülüğü ve önderliği aldığı bir döneme işaret etmektedir. İki dünya savaşının ardından 1950’li yıllar ABD’nin, ekonomik ve askeri açıdan Avrupa ülkelerini kendine bağımlı kılması yönüyle de ayrıca önemlidir. O dönemde yaşananların gazete içeriklerine yansımaları toplumlar arası ilişkilerde karşımıza çıkan bu dönüşüme çarpıcı şekilde ayna tutmaktadır. Türkiye’nin ABD tercihi ile ülkemizde basın manipülasyon aracı olarak kullanılmış bu tercih adeta topluma dayatılmıştır

1950’lerden başlayan bu tercih ile basının toplum üzerindeki bu manipülatif gücü 12 Eylül döneminde kritik düzeye erişmiştir. Bu dönemden sonra toplumu yönlendirme ve baskı aracı/mağduru/manipülasyon manivelası olan basın hem toplum içi hem de toplumlar arası ilişkilerde bugün bile etkisini sürdüren bir niteliğe kavuşmuştur.

1950’li Yıllara Ait Gazete Kupürleri

1950’li yıllarda yapılan Amerika Birleşik Devletleri tercihi ve NATO’ya giriş ile somutlanan ittifaka yukarıda değinilmiştir. Türkiye’nin yaptığı ABD tercihi ve ABD’nin Batı önderliğini ele geçirmesi iki dünya savaşının bitimine denk gelmiştir ki bu önemli bir ayrımdır. İki dünya

⁶ Tüfekçioğlu, *Kitle İletişiminin Soyağacı: İletişim Sosyolojisi Tezleri.*; Baykan Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017.; B. Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2021; Nermin Abadan, “Gazeteciliğin Gelişim Safhaları,” *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 16/2, 1961.

⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi - Makaleler:4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1973.; Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.

⁸ Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*.

savaşının ardından 1950'li yıllar ABD'nin, ekonomik ve askeri açıdan **Avrupa ülkelerini kendine bağımlı kılması** bakımından da önemlidir. 1980 sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bu defa tek kutuplu dünyada küreselleşme kavramının karşımıza çıkması ilginçtir ve bu kavramın ABD'nin bu defa **dünyayı kendine bağımlı kılma** siyasetine de işaret edip etmediği soru konusudur.

1950 yılında Kore'ye asker gönderdiğimiz ve NATO'ya üyelik başvurusu yaptığımız dönemde yaşananların gazete içeriklerine yansımaları toplumlar arası ilişkiler tercihimize de çarpıcı şekilde ayna tutmaktadır. Bu konuda daha önce yapmış olduğumuz çalışma konuyu etraflıca ele almıştır, konunun ilgilileri o çalışmaya göz atabilirler.⁹

Gazetelerden alıntılarla örneklendirmek, konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

NATO'ya Başvuru Sürecinde Hürriyet Gazetesi'nden Birkaç Örnek

"MARMARA'DA YABANCI BİR DENİZALTI GÖRÜLDÜ. Birkaç defa suyun üstüne çıkıp kaybolan denizaltıyı yakalamak için, deniz vasıtaları faaliyete geçti. Resmi makamlar bu hususa dair bir şey söylemiyor."¹⁰

Resim-1

Hürriyet Gazetesi, 25 Temmuz 1950

Yukarıdaki gazete örneği bir tehlikeye dikkat çekmiş ama tehlikeyi belirsiz bırakmıştır fakat belirsizliğin dozu günden güne artırılmış ve tehlike hep taze tutulmuştur. Görsel "inanılır kaynaklardan öğrendiğimize göre" diye başlayan haber metni ile başlamıştır. 1. sayfada tek sütuna 13 satır tutmakta, yani 4-5 santimetrelik bir yer işgal etmektedir.

Yukarıdaki belirsiz tehlikenin dozu gazetenin ertesi günkü baskısında daha da artırılmıştır. Başlık şöyledir: "26 Temmuz 1950: MEÇHUL DENİZALTILARIN GÖRÜLDÜĞÜ YERDE ÜÇ TORPİL BULUNDU".¹¹

⁹ Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu yay. haz., "1950'de Türk Amerikan İlişkilerinin Türkiye'de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi", 500. Yılında Amerika, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s.165-200.

¹⁰ Hürriyet, "Marmara'da Yabancı Bir Deniz Altı Görüldü", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.

¹¹ Hürriyet, "Meçhul Denizaltının Dün Gece Yakalandığı Haber Veriliyor", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.

Yine 26 Temmuz 1950 tarihli baskıda başka bir tehlikeye rastlanır. Tehlike bu kez daha somuttur. Tehlike Rus bir martıdır.

Resim-2

Hürriyet Gazetesi, 26 Temmuz 1950

Haber şöyledir. MOSKOVA'DAN UÇURULMUŞ BİR MARTI

Alt başlık: Avcılarımız tarafından Çekmece Gölü'nde vuruldu...

*"Martının ayağında Moskova'dan uçurulduğunu gösteren, yukarıda fotoğrafını neşrettiğimiz (MOSKOVA-169010-E) işaretli bilezik bulunmaktadır. Moskova'nın deniz kenarı bir şehir olmadığı halde bu küçük martının ne şekilde uçurulduğunu ve bizim Çekmece Gölü'ne kadar nasıl geldiğini merak ettik. Okuyucumuzun bir mektupla bize gönderdiği bilezik matbaamızda mahfuz bulunmaktadır."*¹²

1950 Temmuz ayı görünen o ki çok sırlı, esrarlı, gizemli bir aydır. Ülkemizi sürekli tehdit eden tehlikeler vardır fakat tehlikelerin gizemi bir türlü açığa çıkarılamamıştır sadece küçük küçük ipuçlarına rastlanır. İpuçları genelde kuzeyi gösterse de bazen de direkt kuzeyi işaretlemez, onu sezdirir. Denizaltıların sırrı çözülür gibi olmuştur.

¹² Hürriyet, "Moskova'dan Uçurulmuş Bir Martı", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.

Resim-3

Hürriyet Gazetesi, 30 Temmuz 1950

Haberin içeriğinde görülecektir ki gizem bir türlü çözülememektedir.

30 Temmuz 1950: MEÇHUL DENİZALTIMIN DÜN GECE YAKALANDIĞI HABER VERİLİYOR.

"Doğruluğunu selahiyetli makamlar nezdinde tahkikata imkân bulamadığımız bir habere göre " diye başlayan yazıda "Danca açıklarında suyun yüzüne çıktığı sırada yakalanan denizaltının Bulgaristan filosuna mensup olduğu anlaşılıyor" denmektedir.¹³

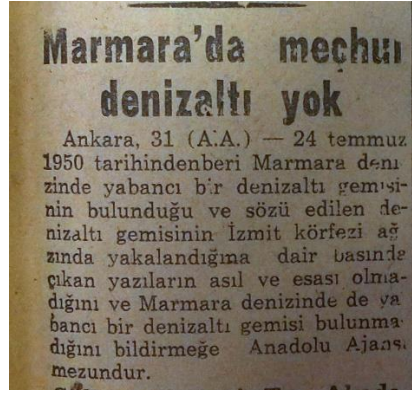
Ve meçhul denizaltı haberlerine son nokta konulmuştur.

1 Ağustos 1950'de devam sahifesinde verilen tek sütunluk küçük bir haber:

"MARMARA'DA MEÇHUL DENİZALTI YOK. Ankara (AA)- 24 Temmuz 1950 tarihinden beri Marmara Denizi'nde yabancı bir denizaltı gemisinin bulunduğu ve söyü edilen denizaltı gemisinin İzmit Körfezi ağzında yakalandığına dair basında çıkan yazıların aslı ve esası olmadığını ve Marmara Denizi'nde de yabancı bir denizaltı gemisi bulunmadığını bildirmeye Anadolu Ajansı mezdur."¹⁴

¹³ Hürriyet, "Meçhul Denizaltının Dün Gece Yakalandığı Haber Veriliyor", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.

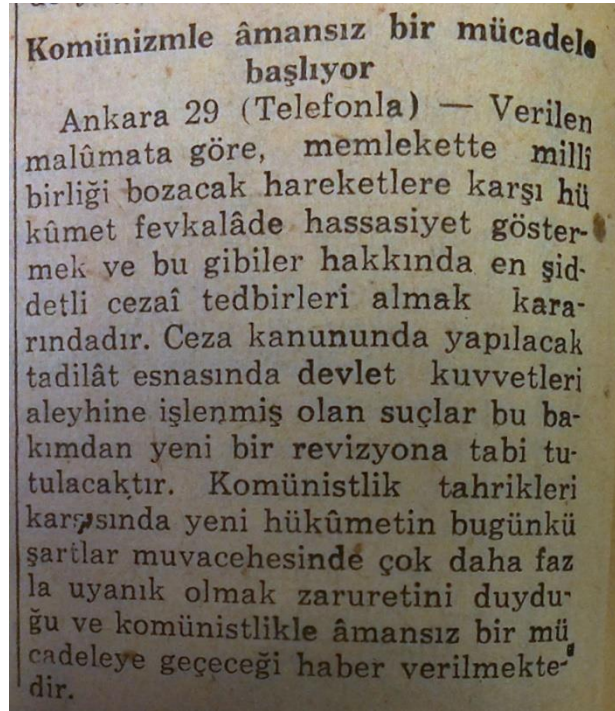
¹⁴ Hürriyet, "Meçhul Denizaltının Dün Gece Yakalandığı Haber Veriliyor".

Resim-4

Hürriyet Gazetesi, 1 Ağustos 1950

Bu tür haberler hemen yan sütunlarda verilen diğer bir grup haberlerle birlikte değerlendirildiğinde ortaya çok etkileyici bir hava çıkmaktadır. Kuzey veya akla kuzeyi getirecek mücadeleler (komünizm) yukarıdaki tehlikelerle komşu olmuştur. Aşağıdaki görsel çarpıcı bir örnektir.

Resim-5

Hürriyet Gazetesi, 30 Temmuz 1950

Gazeteye ulaşan malumatın içeriği şöyle haberleştirilmiştir.

30 Temmuz 1950: KOMÜNİZMLE AMANSIZ BİR MÜCADELE BAŞLIYOR.

"(Ankara) (telefonla)- Verilen malumata göre memlekette milli birliği bozacak hareketlere karşı hükümet fevkalade hassasiyet göstermek ve bu gibiler hakkında en şiddetli cezai tedbirleri almak karardadır. Komünistlik tahrikleri karşısında yeni hükümetimizin bugünkü şartlar muvacehesinde çok daha fazla uyanık olmak zaruretini duyduğu ve komünistlikle amansız bir mücadeleye geçeceği haber verilmektedir."¹⁵

¹⁵ Hürriyet, "Komünizmle Amansız Bir Mücadele Başlıyor", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.

Sırlı, esrarlı tehlikelerle baş gösteren komünizm tehlikesine karşı hem meclis harekete geçmiş hem de basın desteklemiştir fakat halk da bu mücadeleye katılmalıdır.

Resim-6

Hürriyet Gazetesi, 4 Ağustos 1950

Haber içeriğinde Taksim'de yapılan büyük mitingde kullanılan "levhalara" da yer verilmişti. Bazı levhalarda şunlar yazıyordu: "komünizm işçinin celladıdır", "komünizm ahlak, din ve aile tanımaz."¹⁶

17 Ağustos 1950 tarihli Hürriyet Gazetesi kupürü şu haberi vermektedir:

Resim-7

Hürriyet Gazetesi, 17 Ağustos 1950

¹⁶ Hürriyet, "Komünizmi Tel'in İçin Taksim'de Büyük Bir Miting Yapıldı", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.

“Hükümet vatan hainlerine karşı kati bir mücadele açılmasına karar verdi. Devlet memurları arasında bulunan ve komünist olarak tanınan bütün şüpheli şahıslar hakkında takibat yapılacak.”¹⁷

Sovyet Rusya imajı da aynı gazetede kendine yer bulmuştur. Bu imaj son derece ürkütücüdür. Tehdit ne kadar büyük ve ürkütücü olursa olsun tehditten koruyacak bir dost vardır. Bu satırların takibini aşağıdaki haberde bulmak mümkündür:

Resim-8

Hürriyet Gazetesi, 26 Haziran 1950

“RUSLAR LİMANLARI NASIL ABLUKA EDECEKLER?”

Sovyetlerin dünya işgaline karşı uyanık olmak gerekir fakat işgalin zamanı belirsizdir, her an olabilir. İşgal planı satır satır yazılmıştır.

“Derin sulara atılan bir atom bombası karada atılan aynı cinsten bir bombaya nisbetle çok daha büyük bir tahribat husule getirir. Mesela, Marsilya şehrinin elli kilometre kadar ilerisinde patlayacak bir atom bombası bu limanı tamamiyle felce uğratmağa kafidir. Liman tesisatı sağlam kalsa bile nakliyat veya gemilerin girip çıkması imkansız bir hale gelir. Fakat Rusya'nın da iki zayıf noktası vardır.”¹⁸

Sovyet tehdidi ne kadar büyük olursa olsun dünyayı bu tehditten koruyacak bir güç de vardır. Amerika!

Resim-9

Hürriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1950

¹⁷ Hürriyet, “Devlet Teşkilatında Bulunan Komünistler”, İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.

¹⁸ Hürriyet, “Ruslar Limanları Nasıl Abluka Edecekler?”, İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.

Dünya savaşı henüz bitmiştir. Getirdiği büyük yıkım ortadadır. Bu kez yeni bir dünya savaşı Rusya'dan gelebilir. Tehdit hep vardır ve muğlaktır, imadır.

Sovyetlerle ilgili imaj karanlık, muğlak, karışık; dünya için ise korkunç, sinsi bir tehdit oluşturduğu yolundadır. Ne olduğu tam bilinmeyen, aslında kendi içinde bazı zaafı da bulunan bir canavarmışçasına gösterilen bu muğlak ama keskin tehdide -Türkiye ile direkt bir bağlantısı olmayan olaylarda açıkça Sovyetlerin adı telaffuz edilmesine rağmen- özellikle Türkiye ile ilgili haberlerde göndermeler yapılmakta ama haberler çok kolay anlaşılacak şekilde de verilse doğrudan Sovyetlerin adının anılmamasına özen gösterildiği dikkat çekmektedir. Hatta Kore'ye asker gönderme kararı aldığımızda yine adı açıklanmayan yabancı uzmanların, Türkiye'nin bu kararının asla Sovyetlere karşı alınmış bir tavır sayılamayacağını kaydettikleri belirtilmek ihtiyacı hissedilmektedir. Bazen isim zikretmek gerektiğinde Sovyetlerin adından sakınılmakta ve oraya gönderme de yapılırsa mesela Bulgaristan'ın adı tercih edilmektedir. Aşağıdaki haber bu duruma bir örnektir:

Resim-10

Hürriyet Gazetesi, 30 Temmuz 1950

Bu noktada bir konunun altının çizilmesi gerekmektedir. Verilen örnekleri yalnızca Türkiye'yle ilgili bir mesele olarak görmek, Türk basınının hezeyanı veya sınırlı yapısının, abartmaya yatkınlığının bir göstergesi olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Aynı dönemde Amerika veya Avrupa basınına bakıldığında bizdekinden de keskin bir havayla karşılaşacağımız muhakkaktır. Esas olan dışarıdaki havanın bizim gazetelerimize yansımalarıdır. Dışarıdaki havanın bizdekinden de keskin olmasının dışında yukarıda örnekleri verilen haberlerin kaynağının neresi olduğu konusunda yine Hürriyet'te ilginç örnekler bulmak mümkündür. Hürriyet'in Avrupa gazetelerinden yaptığı iktibaslara veya Batılı ajanslara dayanarak verdiği haberlere göre meçhul denizaltılar sadece bizde görülmemekte neredeyse bütün dünya sahillerinde dolaşmaktadır. Mesela Japonya'da "hemen her gün milliyeti meçhul harp gemileri, denizaltıları tayyareler müşahede edilmekte", bunlara Akdeniz'de, Atina'da, Ottava'da da rastlanılmakta, hatta AFP ajansı Londra'dan, "Batılı bahriye şeflerinin meçhul denizaltı gemilerinin sırrını nihayet çözdüğünü ve bunların Ruslara ait olduğu kanaatine vardığını" duyurmaktadır.

Kore Savaşı Haberleri

NATO'ya katılma sürecindeki Türkiye, Batılı ittifaklarla yaptı iş birliğini/ iş bölümünü Kore'ye asker gönderme tercihi ile taçlandırmıştı. Konuyla ilgili Hürriyet Gazetesi'ndeki haberler şöyledir:

Resim-11

Hürriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1950

Bu sıkı dostluğa, Marshall Yardımlarına rağmen bir sorun vardır. Bu kez bir kıyas başlamıştır. Türkiye siyah ekmeğe yerken, Yunanistan Marshall Yardımı ile beyaz ekmeğe yemektedir:

Resim-12

Hürriyet Gazetesi, 10 Temmuz 1950

Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardım Avrupa ülkeleri ile kıyaslanıp az bulunmakta, beğenilmemekte ve sürekli küçümsemektedir.

"Bugün birçok bakımdan, birçok devlet gibi Amerikalılara avuç açmış bulun (duğumuz halde) buna rağmen Amerika'nın yardım fasıllarından layıkı veçhile istifade edemediğimiz" söylenmektedir. "Yunanistan'ın yediği beyaz ekmeğe kadar her şeyin ucu Marshall Planı'na dayanırken Türkiye'nin bugün bile hala siyah ekmeğe yemekte olması hazin" bulunmaktadır. Bu adaletsizlik ise "dünya

muvozenesindeki mühim mevkimiz'e rağmen Amerika'ya bir türlü kendimizi yeterince tanıtamamış olmamıza bağlanmaktadır.¹⁹

Görüldüğü gibi 1950'lerde başlayan tercih ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası Batı bloğunu ve çıkarlarını temsiliyle ilgilidir. İki kutuplu dünyada kutbun hangi tarafında olacağınız ise siyasetin konusudur. Ancak toplum ile siyaset birbirinden ayrı iki kutup değildir. Yapılan siyasal tercihe toplumsal onay ve rıza ise kitle iletişim araçlarının özellikle gazetenin aracılığıyla sağlanmak istenmiştir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Nedir?

12 Eylül öncesi toplum içi sorunların, ayrışmaların, yoğun olduğu dönemdir. Bununla birlikte siyaset yapıcılar dahil düşünce dünyasından aydınlara, bilim çevrelerinden üniversite gençliğine kadar toplumun çok geniş bir kesimi sorunlar karşısında önerilerde bulunmasına rağmen söz konusu öneri zeminleri uzlaşma arayışından çok uzaklaşmıştır. Comte ve Durkheim hattındaki toplum bilimsel kavramlarla ifade etmek gerekirse, toplumsal uzlaşma/konsensüs zemininin yokluğu ile geniş kesimler ortak bilinçten kopmuştur. Demokrasi ve modern toplum gereği sürekli oy birliğinin tesisinin imkanı elbette yoktur ancak ortak bilinçlerdeki zayıflama ve konsensüs zemininin en alt seviyeye düşmesiyle dönemin Türkiye'sinde toplumsal fay hatları oluşmuştur. Bu fay hatları da toplumun çözüm bekleyen problem alanlarında derinleşmiştir. Etnik, dinsel, sınıf temelli ayrımlar ve ideolojiler söz konusu yarıklarda bazen birbirleriyle eklenilerek bazen de aşırı düzeyde ayrılarak toplumsal çatışmanın belirleyicisi olmuş ve çatışmayı kimliklendirmişlerdir.

Konunun altını tekrarlar çizmek gerekirse, konsensüs için sürekli bir oy birliği hedeflenemez, zaten toplumsal ilişkilerin, üretim biçiminin, iş bölümünün neticesiyle bunun imkanı da yoktur. Ortak bilince dayanan uzlaşma tek yönlülüğü hedeflemezen toplumsal bir aradalık, geniş kesimleri kaplayan ortak çıkar, dayanışmaya ulaşmak genel amaçtır. Muhakkak ki dayanışmanın, bir aradılığın sadece ortak bilinç ile sağlanmasının imkanı tartışmaya açıktır ve bu tartışma elbette gereklidir. Tartışmasız olan ise toplumun ontolojik koşullunun ortak bilinç ile sağlanacağıdır.²⁰

Görüldüğü gibi dönemin Türkiye'sinde karşılaşılan sorunları ve sorunları anlama, çözme çabasının ya da tercihinin güdüleyici faktörlerinden biri de yukarıda tekrarlandığı gibi uluslararası ilişkilerde saklıdır. Dönemin gerilimi, çatışması da sol ve sağ politik kimlikler, görüşler arasındaydı ki (Türkiye'nin 1950'lerde başlayan ABD tercihinin ve Sovyetlere olan tutumunu burada tekrar hatırlatalım) kendilerini İslamcı olarak tanımlayan gruplar yoğun, aktif çatışmaların içinde olmadılar.

Türkiye'de son derece ciddi siyasi, ekonomik, sosyal krizlerin yaşandığı 1978-1980 yılları arasında 5 bine yakın kişi öldürülmüştür.

¹⁹ Hürriyet, "Yunanistan'a Yapılan Yardım", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.

²⁰ Emile Durkheim, *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, çev. C. Bali Akal, İstanbul: Bilim Sanat Felsefe Yayınları, 1985.; *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.; *Sosyoloji Dersleri*, çev. Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.; *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 2020.

Resim-13

Milliyet Gazetesi, 2 Eylül 1980

Fakat yine de bütün bunlara rağmen ülkede zengin bir fikir ve düşünce ortamından da bahsetmek mümkündür. Bu zengin düşünce ortamının basılan kitap ve dergi sayılarında görmek mümkün olduğu gibi bu ortamın basın alanına tirajlarla yansıyan boyutu da net bir şekilde ortadadır. Söz gelimi Gırgır dergisi yoğun siyasi mizah barındıran içeriği ile **dünyanın** en çok satan mizah dergileri arasındadır.

Resim-14

Gırgır Dergisi, 11 Şubat 1979

Fikir gazeteleri çok satmaktadır. Bu dönemdeki gazetelerin başka bir ilginç ve önemli yönü daha bulunmaktadır. 12 Eylül öncesi dönemde gazeteler adeta bir **kimlik, aidiyet** işaretidir. İnsanlar ellerinde ve ceplerinde başlığı görünür şekilde taşıdıkları gazetelerle siyasi kimliklerini dışa vurmaktadır. Cumhuriyet gazetesi sol-sosyalist, Tercüman ve Hergün gazeteleri sağ milliyetçi görüşlerin adeta sembolüdür.

Örneğin, Tercüman Gazetesi;

“İslamın ulu makamına silah çeken ve küfreden CHP’li milletvekili PAYDAŞ’a millet haykırıyor: Lanet olsun!” manşetiyle yayın yapmaktadır.²¹

Resim-15

Tercüman Gazetesi, 30 Mart 1979

Cinayetler basına da sızramıştır. Ülke ve basın tarihimiz son derece can yakıcı, acı olaylara sahne olmaktadır.

Resim-16

Cumhuriyet Gazetesi, 2 Şubat 19

²¹ Tercüman, "Lanet Olsun," İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1979.

Hergün Gazetesi iç savaş olasılığının failine işaret etmektedir:

“KOMÜNİSTLER BİR İÇ SAVAŞ PEŞİNDE!”²²

Resim-17

Hergün Gazetesi, 28 Eylül 1979

İslamcı sağın ilgi alanı da bellidir:²³

Resim-18

Milli Gazete, 19 Ağustos 1979

²² Hergün, “Komünistler Bir İç Savaş Peşinde”, İstanbul: Hergün, 1979.

²³ Millî, “İsrail'i Ezmek İçin Derhal Harekete Geçelim”, İstanbul: Millî Gazete, 1979.

Ülkedeki çatışmanın aktörleri Türkiye'nin temel sorunları önünde farklı proje önerilerine sahiptir. Bu projeler içinde ABD eksenli bir öneri görünmemektedir. İşte 12 Eylül balyozu bu kesimler üzerine inmiştir. Amerikan karşıtlığında en uçta yer alan sol/sosyalist kesimler en ölümcül darbeyi alanlar, en ağır bedeli ödeyenler olmuştur. Darbeciler ilk bildirimlerinde açıkça ABD adını anmasalar da NATO'ya bağlı kalacaklarının altını çizdiler.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği, ordunun anayasal olan siyasi yönetime karşı yapılmış darbedir.

Darbe hatıralarımızda hala canlı yer ettiği gibi öncelikle TRT ve diğer iletişim kurumlarına yapılarak fiili etkisini göstermiş ve saat 04.00'te dönemin yaygın kitle iletişim aracı olan radyo aracılığıyla tüm ülkeye duyurulmuştu. Duyuru bildiri yoluyla yapılmıştı ve ifadeler şunlardır:

*"Girişilen harekâtın amacı; ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mâni olan sebepleri ortadan kaldırmaktır."*²⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetin tüm faaliyetlerine son verildi, milletvekillerinin dokunulmazlığı kaldırıldı. Sıkıyönetim yurt dışına çıkışları da yasakladı. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren başkanlığında kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi kuruldu, siyasi partiler kapatıldı ve 1961 Anayasası kaldırıldı. Siyasal düzen yeniden inşa edilirken devletin toplumlar arası ve devletler arası ilişkileri de yeni yönetimin tasarıları doğrultusunda biçimlendi. 12 Eylül darbecilerinin birinci bildirisinde yer alan NATO'ya bağlılık vurusu bu açıdan önemlidir.

*"Türkiye Cumhuriyeti, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularınız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir."*²⁵

Yapılan yeni anayasa %91,37 oy oranı ile kabul edildi ve Evren cumhurbaşkanı oldu. Söz konusu biçimsel ve anayasal değişiklikler sadece siyasal düzeyde değildi elbette. O dönemde yapılan yargılamalar, fişlemeler ve işkenceler toplumsal yaşamımıza bugün bile etki edecek izler bırakmıştır. Bu dönemdeki gözaltına alınmalar, yargılanmalar, işkenceler ve idamlar siyasal bir kimliğe angaje olan – özellikle sol siyasal kimlik ve elbette sağ siyasal kimlik-yurttaşlarla, sanatçılarla, fikir insanlarıyla özdeşleşmiştir. Resmî verilere göre; 650.000 kişi gözaltına alınmış, 230.000 kişi yargılanmış, işkence sonucu yaklaşık 300 kişi hayatını kaybetmiştir, 1.683.000 kişi ise fişlenmiştir.

Yaşananlar Türkiye'nin iç meselesiydi fakat "süreç" ve "sonuç" Türkiye ile sınırlı kalmamıştır. Yukarıda sıkça tekrar edilen toplumlar arası ya da devletler arası ilişkiler akılda tutulmalıdır. Tüm bunların yanında Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olması nedeniyle meseleler sadece "iç meseleler" olarak kalmamıştır ve bu konuda da pek çok değerlendirme, yayın yapılmıştır. Konumuzun kapsamı dışında kaldığı için söz konusu yorumlara, yayınlara çalışma içerisinde yer verilmemiştir.

Ancak kısaca belirtmek gerekir ki 1950'lerde başlayan ABD yanlısı siyasal tercih 1980'lerde güçlenmiş ve Özallı yıllarda doruğa ulaşmıştır. Tercihe sadakat göstergesi olarak komünizmle "mücadele" güçlenmiş, 24 Ocak Kararları ile neoliberal uygulamalara geçilmiş, sınıflar arası

²⁴ Gazete, Resmi, [resmigazete.gov.tr](https://www.resmigazete.gov.tr), 21 08 1980, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17112.pdf> (erişim 08 25, 2023), s.6.

²⁵ Gazete, Resmi, [resmigazete.gov.tr](https://www.resmigazete.gov.tr), 21 08 1980, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17112.pdf> (erişim 08 25, 2023), s.4

çelişkiler ve çatışmalar “hizaya getirilmiş” tir. ABD’nin yayılmacı, küresel hedefleri ile soğuk savaş dönemi ve SSCB’nin dağılması Türkiye’yi de yakından ilgilendirmiştir. Bu ilgi dış politika ile sınırlı kalmamış toplum içi örgütlenme biçiminden, gündelik yaşamın yeniden üretilmesine kadar en ufak alanda bile kendisini göstermiştir. Tabii ki kitle iletişim aracı olan yazılı basında da...

12 Eylül Askeri Darbesinin Basın Alanındaki Uygulamaları

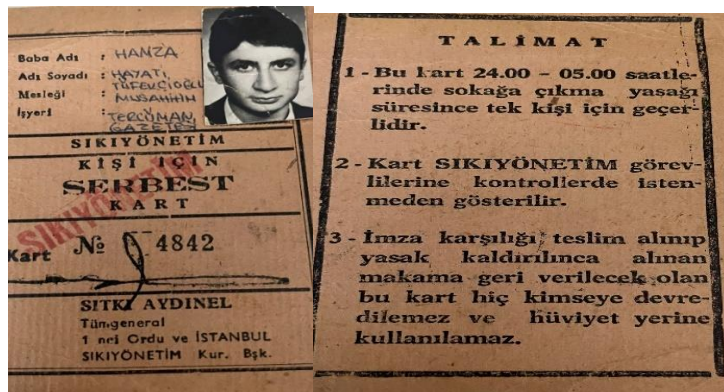
12 Eylül darbesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi 19 Eylül 1980 tarihinde, Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. maddesini değiştirerek, Sıkıyönetim Komutanlığı'na haberleşmeye sansür koyma yetkisini vermiştir.

“Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf vesair mersuleleri kontrol etmek, gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basımını, yayımını, dağıtımını, birden fazla sayıda bulundurulmasını veya taşınmasını veya Sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak veya sansür koymak; Sıkıyönetim Komutanlığına basımı, yayımı ve dağıtılması yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş, bildiri, pankart, plak, bant gibi bilcümle evrakı, yayım ve haberleşme araçlarını toplatmak, bunları basan matbaaları, plak ve bant yayım yerlerini kapatmak.”²⁶

Milli Güvenlik Konseyi 28 Aralık 1982 tarihinde yukarıdaki metne şu cümleyi ekledi: *“Yayına yeni girecek gazete ve dergilerin çıkarılmasını izne bağlamak.”*

12 Eylül günü ilk olarak, *Demokrat*, *Aydınlık* ve *Hergün* gazeteleri ile *Arayış* dergisi süresiz olarak kapatılırken İstanbul’da yayımlanan sekiz gazetenin de yayımı farklı tarihlerde ve değişen sürelerde yasaklanmıştır. Türkiye Gazeteciler Sendikası Ankara Şubesi Genel Sekreteri Mehmet Genç iki gün gözaltında tutulmuş, Ankara Şubesi de yaklaşık üç ay gibi bir süre kapatılmıştır. Konuya daha yakından bakabilmek için Hüreyye Özdemir’in Çankaya Üniversitesi’nde 2018 yılında hazırladığı *12 Eylül 1980 Askeri Darbe Döneminde Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sansür/Oto-Sansür Uygulamaları* başlıklı yüksek lisans tezi ilgi çekici olabilir.²⁷

Bu dönemde sıkıyönetimin getirdiği değişik kurallar vardır ve bunların bir kısmı da resmi uygulama değildir. Örneğin gündelik hayatla ilgili kimi karar ve yasaklar da vardır: Dükkanların önüne konulacak çöp kovalarının renkleri siyah veya mavi boya ile boyanacak, E5 kara yolu üzerinde bulunan evler beyaza boyanacak, siyaseti çağrıştıran isimler kaldırılacaktır.

Resim-19

²⁶ Gazete, Resmi, [resmigazete.gov.tr](https://www.resmigazete.gov.tr), 21 08 1980, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17112.pdf> (erişim 08 25, 2023), s.1-2.

²⁷ Hüreyye Özdemir, “12 Eylül 1980 Askeri Darbe Döneminde Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gazetelerindeki sansür / oto-sansür uygulamaları”, Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi, 2018.

Bu satırların yazarı o dönemde üniversite öğrencisiyken Tercüman gazetesinde çalışmaktaydı.

Genç bir üniversite öğrencisi olarak o dönemde Tercüman gazetesinde musahhahlık yapmaktaydım. Gece çalışıyordum ve sokağa çıkma yasağı olduğu için de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın verdiği yukarıdaki kartı kullanıyordum. Sıkıyönetimin getirdiği değişik kurallar vardı ve bunların bir kısmı da resmi uygulama değildi. Mesela gündelik hayatla ilgili kimi karar ve yasaklar da vardı. Dükkanların önüne konulacak çöp kovalarının renkleri siyah veya mavi boya ile boyanacak, E5 kara yolu üzerinde bulunan evler beyaza boyanacak, siyaseti çağrıştıran isimler kaldırılacaktı.

Gazete hazırlanırken dikkat etmemiz gerekenlerden biri isim yasaklarıydı. Hatta elimizde bu konuyla ilgili bir de liste vardı. Söz gelimi gazetede çok sayıda siyasi aktörün adının geçmesi yasaktı. Bir gün nasıl olduysa gözümüzden kaçmıştı. Devam sayfasında yer alan bir haberin içinde bir kez Alparslan Türkeş adı geçiyordu. Bu yüzden kapatma cezası aldık. Yıllarca siyasi liderlerin ismi ve fotoğrafı gazetelerde hiç yer almadı. Nazlı Ilıcak, Süleyman Demirel ile yakın ilişki içindeydi. Öncesinde Demirel ile konuşur, ismi yasak olduğu için "Bir Bilen" in görüşleri diyerek Demirel'in sözlerini aktarırdı. Adının geçmesi yasaktı ama "Bir Bilen" in kim olduğunu aslında ülkede herkes biliyordu.

Gazete hazırlanıp içeride sıkı bir kontrolden geçtikten sonra prova baskısı yapılır ve bu prova baskı sıkıyönetim komutanlığına hızla gönderilir ve onlardan basılabilir cevabı geldikten sonra rötatifler dönmeye başlardı. Geceleri, bazen hafızam beni yanıltmıyorsa yüzbaşı rütbeli olduğu söylenen bir subay arar ve siyasi olmasa da herhangi bir haberin gazeteden çıkartılması talimatını verirdi.

Hüreyye Özdemir benzer uygulamaları şöyle nakletmektedir:

*"Nazlı Ilıcak, Demirel ile konuşmasında, "Demirel bu şartlarda hiç konuşamıyordu. O zaman nasıl mesajları yansıtılacak? Telefonla..., kendisiyle telefonla konuşuyoruz, ben mesajını yansıtmak için diyorum ki, "Bir bilene sordum bir bilen bunu dedi," baktım bu geçiyor, kim bir bilen herkes bir bilen olabilir" imalı ifadelerle mesajları iletiyor."*²⁸

Doğan Heper de sansürün tablosunu şöyle anlatmaktadır;

*"Yazı işleri salonunun etrafı sıkıyönetim bildiriyle adeta bir acem halısı haline çevrilmişti. Bütün onları yapıştırdık, bütün bunlar yazılı tebliğlerdi. Tabii yazılı olmayanlar da vardı. Eleştirel olanlarda vardı. Telefonlarla gelen de."*²⁹

Oktay Ekşi ise gazetenin "Sıkıyönetim sansür uygulamasını hiyerarşik düzeyde gerçekleştiriyordu" demektedir, "eğer çok itibar edildiyse Albay bilmem kim, yoksa fazla itibar edilmediyse iner aşağı doğru albaydan bilmem kimin telefonu neyin yapılması gerektiğine ilişkin talimatı öğrenirdik!"³⁰

Sonuç olarak Türkiye genelinde gazeteler toplam olarak 300 gün kapatılmış ve 400 gazeteci hakkında dava açılmıştır. 30 ton gazete ve dergi imha edilmiş, 31 gazeteci hakkında mahkumiyet kararı verilmiştir. Tüm basın mensupları için haklarında verilen ceza toplam olarak 3 bin 315 yıl 6 ayı aşmaktadır. Bunlara toplatılan, yasaklanan 1000'e yakın filmi de eklemek gerekecektir. (Yasaklanan filmlerin yanında bu dönemde Türk sinemasında karşımıza çıkan seks filmleri furyasını da hatırlamak gerekir).

²⁸ Özdemir, "12 Eylül 1980 Askeri Darbe Döneminde Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gazetelerindeki sansür / oto-sansür uygulamaları", s.18

²⁹ Özdemir, "12 Eylül 1980 Askeri Darbe Döneminde Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gazetelerindeki sansür / oto-sansür uygulamaları", s.18

³⁰ Özdemir, "12 Eylül 1980 Askeri Darbe Döneminde Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gazetelerindeki sansür / oto-sansür uygulamaları", s.18

24 Ocak Kararları

Türkiye’de basın dünyasını da önemli biçimde etkileyen 24 Ocak kararları, askeri darbeden hemen önce hazırlansa da darbe sürecinde uygulanmıştır. Hatta bu yüzden 24 Ocak kararları ile 12 Eylül Askeri Darbesi arasındaki neden sonuç ilişkisi üzerine çok sayıda yorum yapılmıştır. 12 Eylül darbesinin 24 Ocak kararlarını rahat uygulamak için yapıldığını öne süren çok sayıda yorumcu olduğu gibi olağan koşullarda uygulanması mümkün olmayacak kadar sert olan ekonomik tedbirleri uygulamaya koyabilmenin ancak askeri darbe koşullarında mümkün olabileceğinden 12 Eylül darbesinin gerçekleştirildiğini öne sürenler de bulunmaktadır.

24 Ocak 1980 tarihi bugünkü Türkiye’nin biçimlenmesinde etkili olan kilometre taşlarından birine işaret eder. Başbakan Süleyman Demirel başbakanlık müsteşarı olarak göreve getirilen Turgut Özal’a yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlama görevi vermiş bu program kısa sürede hazırlanmış ve 24 Ocak 1980’de kamuoyuna açıklanmıştır. 24 Ocak kararlarıyla Türkiye ekonomisinde büyük ve önemli bir değişim ile karşılaşmıştır. Cumhuriyet’in karma ekonomi politikası yerini serbest piyasa ekonomisine bırakmış, korumacılıktan da vazgeçmiştir.

24 Ocak Kararları diye anılan iktisadi yapıdaki liberalleşmenin önünü açan programın hedefi, genel ekonomideki istikrarsızlığın önüne geçmek, piyasa ekonomisine kapı aralamaktır. Piyasa ekonomisinin “verimliliği” basında da kendisini göstermişti. Gazetelere baskı, serbest piyasanın kar maksimizasyonu hedefi ile düşünsel nitelikli, ideolojik, fikir ya da fikr-i takip gazeteciliği bir arada olamamıştır.

Gazetelerin üzerindeki yoğun baskı ve devlet desteğinin (sübvansiyon) basından çekilmesi hem gazete sahiplerini arayışa itmiş hem de sahiplik statüsü değişim geçirmiş gazeteler sahipleri tarafından elden çıkarılmıştır. Magazine yönelişi bu açıdan da değerlendirmenin imkanı vardır. Tirajı yükseltmek için başvuru çarelerin başında magazinleşmenin yeri büyüktür.

12 Eylül Sonrası Basının Magazinleşmesi ve Promosyon

Darbe, savaş, devrim gibi olağanüstü dönemlerde uluslararası basında da çok sayıda örneğine rastlanılacağı gibi Türkiye’de de basın; kitlelere yön verme, ideoloji aktarma ya da kimlik kazandırma aracı olarak kullanılmıştır. 12 Eylül dönemi de siyasal alandan gündelik yaşama kadar geniş bir alanda etki yaratmış, basın da bu etkiyi en derinden hissetmiştir. Etkinin niteliği ise politik baskı, depolitizasyon, ideolojik aktarım ya da inşa, magazin gazeteciliğinin-yayınlarının güçlenmesi, üçüncü sayfa diye anılan haberler, promosyonun gazeteler ile anılmasında belirginleşmiştir. Darbeden sonra tirajlarda hızlı bir artış gözlenmiştir ancak bu artışın hangi içeriklerle simgeleşen gazetelerde yoğunlaştığı da önemlidir.

**Türkiye’de Günlük Gazete Satışları
(1975-1983)**

Gazetenin Adı	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Cumhuriyet	102.794	105.643	105.572	98.822	110.975	77.069	91.246	91.548	80.781
Dünya	6.091	5.200	20.761	22.058	10.150	10.174	6.447	7.986	9.903
Ekonomi Politika	5.200	10.862	10.813	19.698	29.767	--	--	--	--
Günaydın	337.201	376.600	440.031	564.588	535.615	460.735	624.272	308.397	271.002
Hergün	10.679	12.305	13.215	14.561	18.410	16.326	--	--	--
Hürriyet	423.974	486.035	538.817	574.165	566.901	492.045	553.000	699.219	738.053
Milli Gazete	13.905	13.443	11.042	10.977	38.462	32.393	45.516	44.127	30.313
Milliyet	260.589	255.148	286.583	272.222	251.601	232.088	266.351	306.379	185.498
Son Havadis	11.307	11.366	11.316	20.043	20.468	11.245	15.241	12.817	48.391
Tercüman	325.382	305.615	413.743	439.646	419.319	357.093	436.537	289.283	249.161
Vatan (78 sonrası Aydınlık)	3.652	10.052	16.457	17.602	10.527	11.031	--	--	--
Demokrat	--	--	--	--	--	34.457	303.123	--	--
Yeni Asır	47.049	50.177	57.193	55.594	53.903	55.175	83.026	107.965	86.502
Güneş	--	--	--	--	--	--	--	234.956	303.123
Bulvar	--	--	--	--	--	--	--	332.197	179.673
Tan	--	--	--	--	--	--	--	--	659.627
Toplam	1.547.823	1.642.446	1.925.831	2.096.876	2.066.098	1.739.831	2.121.636	2.434.874	2.842.027
% 5 Diğerleri, yerel basın	77.390	82.122	96.291	104.843	103.304	86.991	106.081	121.743	
Genel Toplam	1.625.198	1.724.568	2.022.122	2.201.719	2.169.402	1.826.822	2.227.717	2.556.617	2.984.128

Kaynak: Basın İlan Kurumu, Gameda ve Hürdağitim raporlarıyla gazetelerin satış servislerinden alınan bilgilerden derlenmiştir. 1983 yılı Ekim ayı sonuçlarıdır.

Resim-20

Bu tablo Bülent Özukan’ın *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*’nde yer alan “Basında Tirajlar” başlıklı yazısından alınmıştır.

Tabloda görüldüğü gibi 12 Eylül sonrası Cumhuriyet ve Tercüman gibi fikir gazetesi özelliği taşıyan yayın organları tiraj kaybederken, magazin gazeteleri son derece yüksek tirajlara ulaşmıştır. Tan, Bulvar ve Güneş gibi 12 Eylül dönemi yeni gazetelerine Günaydın da eklenirse bu dört gazete Türkiye’deki toplam tirajın yüzde 40’ına ulaşmaktadır.

Politik baskı, depolitizasyon, apolitikleşme, ideoloji aktarımı ya da inşası söz konusu dönemlerin yaygın belirteçidir ancak 12 Eylül dönemi basınının magazinleşmesi ve söz konusu magazin içeriği ise dikkat çekilen yaygın belirteçleri yeniden değerlendirmenin önünü açmıştır. Politik yorumlara getirilen baskıyla yeni yeni güçlenen magazin gazeteciliği birlikte değerlendirildiğinde kitlenin sorunlarının görünürlüğüyle sorunların aşılma biçimi de nitelik değiştirmiştir. Türk Dil Kurumu magazin kavramını şöyle tanımlamaktadır: “Halkın çoğunluğunu ilgilendirecek, çeşitli konulardan söz eden, bol resimli yayın.” “Genellikle sanat, eğlence ve spor dünyasında tanınmış kişilerle ilgili haber ve yorum.”³¹

Magazin basını: “Yazısı az, resmi bol, genellikle eğlence ve spor dünyasında tanınmış kişilerin yaşantılarıyla ilgili haber ve yorumlara yer veren yayın.”³²

Özetle magazin, eğlence yoluyla geniş kitleleri günlük sorunlarından uzaklaştırma amacıyla yapılan genel yayın türü olarak anlaşılabilir. Darbe öncesindeki yüksek tansiyonlu toplumsal kaosların, çıkmazların, sorunların şiddet ve baskıyla “çözülmesi” hatırlandığında darbe sonrası kavrayabilmek kolaylaşır. Toplumsal gerilimlerin kaynağını hak talepleri,

³¹ TDK, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, 2023. (erişim 08 25, 2023).

³² TDK, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, 2023. (erişim 08 25, 2023).

sınıf talepleri ya da ideolojik talepler olarak genelleştirmenin imkanı vardır o halde yeni dönemde bu taleplerin izi silinmelidir. 12 Eylül sonrası basının magazine angaje olması bu noktadan da (elbette 24 Ocak Kararlarının güçlü etkisi de unutulmamalıdır) okunabilir. Renkli, cıvıl cıvıl, bazen de cinsellik soslu magazin hak temelli arayışları perdelemeye üzerine düşeni yapmaya çalışmış büyük oranda da başarılı olmuştur.

Bu renkli, cıvıl cıvıl basın ile toplumun çok geniş kitleleri dertlerinden uzaklaşmış, gündelik hayatın konusu, ortak tartışmalar yavaş yavaş magazinleşmeye başlamıştır. Tirajlardaki çarpıcı artış da bunu belgelemektedir. Dönemin belki de en yaygın kitle iletişim aracı olan gazetelerin yukarıda sözü edilen ortak bilince etkisine bu yönden dikkat çekmek gerekir. Şüphesiz ki Fransız sosyolog-filozof Emile Durkheim'ın üzerinde ısrarla durduğu ortak bilinç cıvıl cıvıl bir basının enjekte ettiği "ortak" bilinç değildi. Ama yine de Alman sosyolog-iktisatçı-filozof Karl Marx'ın da ısrarla üzerinde durduğu bir bilinci bulanıklaştırıp etkisizleştirebilirdi. Sınıf Bilinci! Özellikle sol mücadelenin hak talepleriyle güçlendirdiği tarihsel sınıf bilinci kavramı dönemin koşullarını anlayabilmek için önemlidir.

Magazine dönülecek olunursa; iktidara göre darbe öncesi sorunların kaynağındaki bilinçli hak talepleri tamamen ortadan kaldırılmalıdır ki toplumsal sorun "çözülebilir". Gazetelerdeki magazinleşmenin neredeyse tek sesli hali toplumun yeni bilincini renklendirecektir, mücadele ile yorulmuş, suça bulaşmış toplum artık sakinleşmeli ve hayatın tadını çıkarmalıdır.

Gazetelerin tirajı magazine artırılmış ve tirajların daha da yükselmesi için gazetelere yeni ekler ya da ek gazeteler de çıkmaya başlamıştı. Örneğin, Tercüman Gazetesi bünyesinde Bulvar adıyla başka bir gazete daha çıkartmaya başlamıştır. Tirajları daha da artırma çabası basın dünyasında yeni bir uygulama doğmuştur: Promosyon.

Promosyonlarla gazete satışları sistematik olarak artmış, toplum kazandığı promosyonların yanında gazetenin angaje ettiği magazinsel yaşamla da temas etmiştir. Promosyonun skalası da çok geniştir, uçaktan tabağa, tencereye kadar neredeyse her şeye rastlanılabilmektedir.

Basındaki magazineleşmenin istisnası ise Cumhuriyet Gazetesi olmuştur. Cumhuriyet Gazetesi hem magazine uzak kalmış, magazineleşmemiş ve fikir gazetesi olma özelliğini günümüze dek sürdürmüş hem de sahiplik yapısını vakıf statüsü ile korumuştur.

Gazetelerin promosyon uygulamalarından bazı örnekler şu şekildedir:

Resim-21

cnnturk.com, 24 Eylül 2018

Tercüman Gazetesi'nden promosyon ile uçak!

24.09.2018 tarihinde cnnturk.com'da yukarıdaki görsel ile yayınlanan haber şöyledir.

"Kapanan Tercüman Gazetesi'nin 1989 yılında promosyon olarak verdiği ve 29 yıl sonra geçen yıl Mart ayında Avcılar'da kiralanmak istenen bir binanın bodrum katında sahipsiz bulunup hurdacıya satılan 2 kişilik uçak, bir kişi tarafından satın alınarak havacılık tutkunu arkadaşı Yusuf Keskin'e hediye edildi. Keskin, bir gün uçurmayı hayal ettiği iki kişilik 'Kitfox' tipi ultralight (Hafif malzeme) uçağı Büyükçekmece'deki Güzelce Mahallesi'ndeki evinin hemen yan tarafındaki derme çatma eklentiye kanatları ile yerleştirdi. Evli ve 3 çocuk babası olan, tekstil fabrikasında depo şefi Yusuf Keskin, sık sık yanına giderek temizlediği tüm araştırmalarına rağmen uçağın eksik motor ve diğer parçalarını alacak parayı bulamadı. Keskin, son çare olarak bir internet sitesine ilan vererek uçağı 30 bin TL karşılığında satılığa çıkardı."³³

Gazeteler kupon karşılığı otomobil de vermektedir:

Resim-22

Milliyet Gazetesi, 1997 (gün ve ay bilgisine ulaşılamadı)

Resim-23

Hürriyet Gazetesi, 30 Mart 1985

³³ cnnturk.com, 24.09.2018

Resim-24

Arcopal ismiyle anılan dönemin gözde promosyon ürünü

Magazınleşme ise çok daha ilginç özellikler göstermektedir: Yukarıda da söz edildiği gibi Tercüman Gazetesi bünyesinde *Bulvar Gazetesi* çıkarmış, Milliyet Gazetesi *Renk* isiminde magazin eki çıkarmış, *Hürriyet*'in "*Kelebek*"i eki vardır.

Birkaç örnek vermek gerekirse:

Resim-25

Hey Dergisi, 1980

“MUTLUYUZ...YENİ YÖNETİM ÜLKEMİZE HAYIRLI OLSUN...”

Ünlüler HEY Dergisi ile 12 Eylül darbesi hakkında görüşlerini paylaşmaktadır:

Resim-26

Tan, 20 Ağustos 1984

TAN Gazetesi hem promosyon ile televizyon dağıtmakta Zerrin Egeliler'in film sahnelerinin sebep olduğu Bursa Ağır Ceza Mahkemesi'ne kadar uzanan öyküsünü detaylarıyla paylaşmaktadır.

Resim-27

Renk, 2 Eylül 1984

Resim-28

Bulvar, 7 Mart 1998

Sonuç

1950'lerde başlayan ABD merkezli Batılı ittifak tercihi basın üzerinde etkili olmuştur. Çalışmada 1950'lerde başlayan siyasi tercihler ile dönemin en etkili kitle iletişim aracı olan gazetelerdeki tutumun paralelliğine değinilmiştir. Yukarıda geniş ölçüde nedenleriyle açıklandığı gibi bu paralellik 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında da devam etmiştir. Kitle iletişiminin hem siyasi tercihlerle biçimlenmesi hem de kitle iletişim araçlarının siyaseti belirlemesi tarihsel süreç içerisinde çok sayıda toplumda, devlette örneklendirilebilecek bir özelliktir.

Her şey, her zaman masa başında planlandığı gibi gitseydi, karşımıza mekanik bir tarih çıkardı. Günümüzde Türkiye'de 24 Ocak sonrası hatırlatır şekilde medya el değiştirmiş, bu defa farklı bir havuzda toplanan sermayeye bağlanmıştır. Elbette gerçek gazetecilik yapmak isteyenlere bu yeni mecrada yer verilmemiştir. Ancak onlar Youtube başta olmak üzere farklı ve yeni tür bir gazetecilik için kendilerine yeni mecralar bulmuştur.

Kaynakça

- Abadan, Nermin, "Gazeteciliğin Gelişim Safhaları", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 16/2 (1961).
- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Baudrillard, Jean, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.
- Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- , *Sosyoloji Dersleri*, çev. Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- , *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, çev. C. Bali Akal. İstanbul: Bilim Sanat Felsefe Yayınları, 1985.
- , *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 2020.
- Gazete, Resmi, [resmigazete.gov.tr](https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17112.pdf), 21 08 1980. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17112.pdf> (erişim 08 25, 2023).
- Hergün, "Komünstler Bir İç Savaş Peşinde", İstanbul: Hergün, 1979.
- Hürriyet, "Devlet Teşkilatında Bulunan Komünistler", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.
- , "Kominzimi Tel'in İçin Taksimde Büyük Bir Miting Yapıldı", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.
- , "Komünizmle Amansız Bir Mücadele Başlıyor", İstanbul: Hürriyet Gazeetsi, 1950.
- , "Marmara'da Yabancı Bir Deniz Altı Görüldü", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.
- , "Meçhul Denizaltının Dün Gece Yakalandığı Haber Veriliyor", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.
- , "Moskova'dan Uçurulmuş Bir Mart", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.
- , "Ruslar Limanları Nasıl Abluka Edecekler?", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.
- , "Yunanistan'a Yapılan Yardım", İstanbul: Hürriyet Gazetesi, 1950.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi - Makaleler:4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Marx, Karl, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları, 2016.
- , *Kapital*, çev. Mehmet Selik, Cilt 1, İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Marx, Karl, ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2004.
- Millî, "İsrail'i Ezmek İçin Derhal Harekete Geçelim", İstanbul: Millî Gazete, 1979.
- Özdemir, Hüreyye, "12 Eylül 1980 Askeri Darbe Döneminde Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gazetelerindeki sansür / oto-sansür uygulamaları", Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi, 2018. <http://earsiv.cankaya.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12416/1891> (erişim 08 25, 2023).
- Sezer, Baykan, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2021.

– , *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2015.

– , *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017.

TDK, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, 2023. (erişim 08 25, 2023).

Tercüman, "Lanet Olsun", İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1979.

Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1973.

Tüfekçioğlu, Hayati, *Kitle İletişiminin Soyağacı: İletişim Sosyolojisi Tezleri*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2022.

Wikipedia, *12 Eylül Darbesi*, 2023, https://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BC_Darbesi (erişim 08 25, 2023).